ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԴՐԱՄ
ՂՐԿԵԼՈՒ ՀԱՍՑԷ
M. BENIARD
Poste Restante
Londres. [Angleterre].

Ամէն բան ժողովրդի միջոցով, ժողովրդի կամքով և ժողովրդի համար։

Իւրաքանչիւրի և ընդհանուրի հաւասարապէս բարեկեցիկ կեանք — դա է ճշմարիտ ազատութիւն։

ՀՆՉԱԿ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ԱՄԷՆ ՏԵՂԵՐԻ ՀԱՄԱՐ
ՏԱՐԵԿԱՆ · · · · · 5 Ֆրանկ.
ԿԻՍ ՏԱՐԻԱՆ · · · 3 „
ՄԻ ՀԱՄԱՐԸ · · · ½ „

Ժողովո՛ւրդ, դու ինքդ միայն կարող ես ձեռք բերել քո ազատութիւնը։

Արեան ճահիճներ — ահա ազատութեան ճանապարհը։

Ժողովո՛ւրդ, մի աղերսիր, այլ պահանջիր և ձեռք բեր։

ԵՐԳԻԾԱԲԱՆԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ | ԼՈՆԴՈՆ | Nr 10 ՓԵՏՐՎԱՐ Nr 10 | 1895 | ՄԻԱՄՍԵԱՅ

ՄԻ ԷՋ
ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Օսմանեան սուլթանը նշանաւոր է. իր փառահեղ պալատով, հարէմով և արաբական ձիերով։ Նա ունի առաջնակարգ շքանշաններ՝ իր պատերազմական յաղթութիւններում ձեռք բերած և մի ճաշակաւոր խոհանոց, որի համեղ կերակուրները նրբութեամբ ու զգուշութեամբ են մաքրազարդվում վեհափառական բերանով։ Եւ որովհետև պալատականների հաւատարմութեան վրայ կասկած չունի, սուլթանը նախ քան ուտելը՝ կանխապէս կերակուրները քննել է տալիս յատուկ վստահելի մարդու ձեռքով, որ մէջը թոյն չը լինի։ Իր թագաւորութիւնը նշանաւոր եղաւ օսմանեան փառք կրող պատմական դէպքերով, որպիսիները երբ և է կարմրացրել են օսմանեան պատմութեան երեսները։ Թիւրքիայի քաղաքական ու տնտեսական գեղեցիկ կարգերի շնորհով և իր սեփական հայրախնամութեամբ սուլթանն իր հպատակ ժողովրդներին ծայրահեղ դժգոհութեան ու յեղափոխութեան է հասցրել։ Նրա օրով իր ընդարձակ կայսրութեան մէջ խաղաղութիւնն ու կարգապահութիւնը տիրել է ամէն կողմ։ Դա շնորհով Համիտի և իր կազմած „Համիտիէ“ քիւրդ բաշըբօզուկ հեծելազօրների, որ մասնաւորապէս Հայաստանում՝ քար ու քանդ արին շատ հայ գիւղեր, առևանգեցին շատ հայ կիներ, շատ հայ սպանեցին և Սասունի կոտորածին քաջաբար մասնակցեցին։ Սուլթանի արի ոգին իր հմայքով վարակել է միշտ իր զօրքերին, որոնք ջարդվում ու փախչում են որ և է ուրիշ տէրութեան զօրքերից, բայց, ընդհակառակը, մեծ քաջագործութիւններ են անում, անզէն, անպաշտպան, քիչւոր հայերին հազարներով կոտորելով, կենդանի թաղելով, տանջելով, անդամահատելով, մանաւանդ հայ կիներին պղծելու և հայ մանուկներին զարմանալի, բայց անօրինակելի, հերոսութեամբ մորթելու վարժ ընդունակութեամբ։ Այդ պարագաներում տեղի է ունեցել մէկ ապշեցնող երևոյթ, որ երբէք չէր սպասվում. գազանաբարոյ, չար քիւրդն անգամ սոսկալով ու զզվելով, անկարող եղաւ նախանձելու սուլթանական զօրքերի այդպիսի պատմական սխրագործութեանը։ Սասունի գետակները թիւրք զօրքերի արած հրաշքով կարմիր ներկվեցան արիւնից և սկսան իրանց դատարկված լեռներում աւելի բարձրաձայն կանչել ու աղմկել։ Սուլթանի լէգէօններն իրանք անգամ չը կարողացան իրանց արիւնաշաղախ երեսներն ու ձեռքերը լուալ ու մաքրել նրանց արիւնալի ջրերում։ Եւ այդպէս էլ անլուայ մնաց նրանց ճակատին Սասունցի հայ կոյսի, հայ յղի կնկայ և սրա մանկան արեան դրօշմը, իբրև միակ փառք, որ կտակում է ապագային 19-րդ դարու վերջերի թիւրք սուլթանի թագաւորութեան պատմութիւնը։

Սուլթանի կայսրութեան ներքին կարգերն ամենաանկարգ վիճակից կարգին են։ Թիւրքիայի այդ առանձնայատկութիւնը նրա եւրոպացի պաշտպանները վերագրում են սուլթանի մօրը, որ իբր հայ ծնողների աղջիկ է։ Հաւատացնում՝ են, որ այդ կինը, մարգարէաբար նախագուշակեց հայկական յեղափոխութիւնը (էլի հայն է հայի տուն քանդողը) և հայկական խորամանկութեամբ զինվելով, իր սուլթանզադէ որդուն կրթելիս՝ փոքր ինչ խիստ շօշափելի կերպով է նրան դասեր տվել, թէ երեխային պէտք է ծեծել, որ խելօք լինի։ Երբ սուլթանզադէն նստեց իր արքայական գահի վրայ, որ, ասում են, արեան պէս կարմիր է և շատ

ԱՐԻՒՆԱԾԱԳԻՆ

ԻՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

ՆՈՒԷՐ ՏԻԿԻՆ Մ. Ն... ԽՆ.

(Շարունակութիւն) *)

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

I

ՕՐՈՒԱՅ ԽՆԴԻՐԸ

Գալօն մի քիչ կանգ առաւ. ներքին յուզմունքը նեղում էր նրան, այնպէս որ նրա շունչը ընդհատվում էր։ Նա վեր վերցրեց սառը ջրով լիքը բաժակը եւ ագահաբար կուլ տվեց, կարծես իր սրտի բորբոքումը ուզում էր զովացնել նրանով։ Ծերունի Մարտիրոսը մէկը միւսի ետևից իր չիբուխի ղալօնն էր լցնում եւ ուժով-ուժով քաշում։ Նրա կնճռոտած դէմքի վրայ երևան էին գալիս այնպիսի արտայայտութիւններ, որոնց վրայ կարելի էր կարդալ արհամարհանք ու զզվանք։ Նրա կիտված սպիտակ յօնքերի տակ ծերութիւնից աչքակապիճների խորը թագնված աչքերը նայում էին սուր հայեացքներով, որոնք թափանցում էին կարծես մարդու սրտի ամենամութ խորշերը։ Նա մէկ առանձին համակրանք էր ցոյց տալիս դէպի Գալօն եւ այդ դեռատի երիտասարդի մէջ նա տեսնում էր թագնված մի վեհ ոգի, այնպէս որ միշտ գուրգուրանքով էր տալիս նրա անունը։ Նա մերթ ընդ մերթ իր քթի տակից հազիւ լսելի ձայնով հայհոյում էր, մէկ այս, մէկ էլ այն վատ քահանայի անունները տալով։ Միրջանի գոյնը բոլորովին փոխվել էր. նրա դէմքը ստացել էր սպառնացող մութ ամպի ձեւ, որն ահա իսկոյն պէտք է որոտար եւ շանթահար կործանէր ամէն ինչ։ Մամին միշտ իր տէրողորմեայով զբաղված էր եւ գոհ էր երեւում, որ առանց իրան կարգ գցելու՝ Քրիստոսի անունն էին տալիս. իսկ ինքն իր կարգին բաւականանում էր միայն խաչակնքելով եւ սատանին նալլէթ կարդալով։ Միւսների վրայ տիրում էր նկատելի անհանգստութիւն ու հոգեկան ծայրայեղ տագնապ։

— Այդ կեանքի ծանր պայմաններէն ձանձրացող, աշխատութենէն դասալիք և ուրիշներու քրտինքով ու արիւնով ապրող անխիղճ ստահակները — շարունակեց Գալօն — ի հարկէ միշտ պէտք է աշխատին գգուել ժողովրդի տկար կողմը, անոնց կոյր նախապաշարումը. պէտք է ջանան աւելի թանձր քօղով ծածկել և մինչև անգամ կուրացնել ռամիկի աչքը, անոր արդէն մութ գիտակցութիւնը, որ չը տեսնէ իրենց բարոյական կեղտոտութիւնները. պէտք է աշխատեն, որ իր անտանելի գործունէութեամբ ոսկրացած հասարակ ժողովուրդը չը նշմարէ այն տասնեակ մատներով թանձր ճարպը, որ ուռեցուցած է իրենց փորը եւ մարդկային բնական կազմվածքն աւրելով, տուած է մի հրէշային ձեւ, մսի եւ իւղի մէկ ահագին զանգված, մի անձեւ կոյտ, որ աշխատող ժողովրդի քրտինքի անհամար կաթիլներէ է յառաջացած։ Այսօր մեր հասարակ էնաֆ ու գիւղացի դասակարգը կաշխատի մինչեւ իրիկուն, կը մաշէ իր կեանքը եւ հազիւ ձեռք կը ձգէ իր օրական սեւ հացի ստակը. անոր զաւակները միշտ մերկ են եւ մառանը միշտ պարապ. իսկ անդին տարին տասներկու ամիս նստուկ կեանք վարող եւ որ եւ է անձնական գործի համար իր մատը չի շարժող եւ միևնոյն ատեն հեշտութիւններու, շռայլութեան, զեղխութեան եւ գինիի հետամուտ մեղկ,

*) Տես „Հնչակի“ Nrs 7, 8, 9

թանկ գին ունի, իր այդ բարձրութիւնից երեւայի պէս պստիկ երևեցան իր հպատակ թըշուառները, մանաւանդ հայերը։ Այդ օրից ի վեր, փորձառու իր անցեալից, նա հրաման արձակեց նրանց կրթել կանոնաւոր եղանակով։ Եւ քիրաւի, ամեն-մի հայ, որ թիւրք պաշտօնեայի ձեռքն է ընկել, ունի իր մարմնի զանազան տեղերում անջնջելի հետքեր մտրակի, կոտրուածքի, այրուածքի, վէրքերի և սուլթանական հայրագորով կրթութեան այլ և այլ գեղեցիկ հետևանքների։

Սուլթանական պալատը շատ գեղեցիկ է թէ դրսից և թէ ներսից և իր տպաւորութեամբ ուղղակի հակապատկեր է կազմում իր բնակիչների, բացի դրանց մի մասի — հարէմի։ Այս վերջինի գոյութիւնը, սակայն, պատմութեան չը պատկանելով, մենք, որ գեավուր ենք, չը պիտի յանդգնենք նրա ստրկական, բանտային ու տարփալի խաղաղութիւնը վրդովել։ Իսկ մնացած բնակիչները բաղկացած են նոյն իրանից՝ վեհափառից, պալատականներից, ոստիկանական պահակներից, ծառաներից, կառապաններից, ձիապաններից, ձիերից և ճաշերի համար պատրաստելիք դեռ չը մորթված բազմատեսակ կենդանիներից ու հաւերից։

Պալատական սովորութիւններն ու բարքերը կրում են օսմանեան նախնական ժամանակների ամենանուրբ յատկութիւնները և 19-րդ դարում ձեռք բերված քաղաքավարական բոլոր նլևէջները։ Այնտեղ չէ կարելի իմանալ, թէ դիմացի խօսողը հագած ունի դիմակ, թէ ոչ։ Այնտեղ ինտրիգներ իրարու դէմ և վերջըն էլ սուլթանի դէմ, իբրև իրանց գոյութեան ու մեծութեան անհրաժեշտ պայման՝ պալատականների մէջ կատարվում են ամենայն ճարպիկութեամբ — ինչպէս ամեն բան — և միմիայն ազատ, պարապ ժամերին, որ միասին առնըված՝ օրւայ մէջ կազմում են առնուազն 24 ժամ։ Շողոքորթութիւն, կեղծաւորութիւն, քծնութիւն, կոմպլիմէնտներ ամենանուրբ ճաշակի, տեսակցութիւններ ամենաընտիր, ամենանուաստ ձեւակերպութիւններով — այդ բոլորն, իբրև քաղաքավարութեան ամենաբարձր արտայայտութիւն, այնտեղ գործադրվում են ջերմեռանդութեամբ։ Այդ դպրոցից դուրս գալով, սուլթանի դռնապահներն անգամ թիւրք փաշայութեան ու ազնուականութեան անդամ լինելու են արժանանում, — և իրաւամբ։ Սուլթանն ինքը, որ երբէք չէ մտածում և բնաւ չէ տանջվում այն մանիայով (մոլութեամբ), թէ իր կեանքին կարող է վտանգ սպառնալ հաւատարիմ պալատականների կողմից, այլ միայն չափազանց զգոյշ է և ամեն միջոց ձեռք է առնում այդպիսի մի դաւի դէմ, որ կարող է պատահել, — սուլթանն ինքը, ասում ենք, խօսք չը կայ շըրջապատված, գուրգուրված, փառաւորված է միշտ այդ ընտիր քաղաքավարական սովորութիւնների ու բարքերի բոլոր նրբութիւններով ու ցանցով։ Նրա սրահը քիչ մարդ իրաւունք ունի մտնելու. միայն մի քանի մեծերը։ Մտնողը դըռնից, ամենախոնարհ կերպով սովորական եռական բարեւը մատուցանելով, չոքեչոք մօտենում է սուլթանին և ջերմեռանդութեամբ համբուրում ու լզում նրա հողաթափները, որ շատ գեղեցիկ են... ի հարկէ, միայն իրանց արտաքինով...

Մեր այդ բոլոր նկարագրութիւնները, որքան էլ լուսանկարչական լինեն, դեռ չեն կարող ցոյց տալ թիւրքական կարգերի, պալատական բնակիչների, նրանց սովորութիւնների ու բարքերի ամբողջ հրաշալիքները։ Այդ բոլորը փառաւոր են, ինչպէս սուլթանի անունը, ըսքանչելի են, ինչպէս «Համիտիէյի» զէնքերը և սուլթանի արաբական երիվարը. ձեռք են բերված սասունական և այլ մեծ յաղթութիւնների արիւնով, որով ներկվում է սուլթանի արքայական ծիրանին, և այնպէս ընտիր, նուրբ, ճաշակաւոր են, ինչպէս չե՛ն անմենևին սուլթանական ճոխ սեղանի ամենահամեղ համեմները։

„ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ“ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ՏԵՍԱՐԱՆ

Ժողով է. Ներկայ են հետևեալ լրագիրների ներկայացուցիչները. «Հայք», «Արմենիա», «l'Arménie», «Դրօշակ», «Ara» և «Հնչակ»։ «Ապտակի» ներկայացուցիչն ընդունված չը լինելով ժողովում, պահվեցաւ վարագոյրի ետեւը։ Ներկայ էին և հետևեալ ազգային գործիչները. Կ. Թումայեան, Յակոբեան, և մի քանի նշանաւոր դիմակաւոր ու ... անդիմակ վաճառականներ Լօնդօնից, Պարիզից, Մանչէստրից, և այլն...

Ժողովը միաձայն, բացի մի ձայնից որ պ. Յակոբեանինն էր, նախագահ է ընտրում «Հայքի» խմբագրին, իբրև նախաձեռնող «տիեզերական միութեան» խնդրի։

«Հայքի» խմբագիրը. — Մեծապատիւ տեարք, վասնզի զնախաձեռնութիւնս Միութեանս խնդրոյն իմ ազգային գրչիս տակէն ելած է, քանզի կարեւոր է և յոյժ սոսկական ներկայ երկուենքն ազգային, որպէսզի միութեան խնդիրն իւր կարեւորութիւնն ալ չունենայ, զի եթէ անմիաբան գործեն գործիչք հայոց, քանզի զտունն Հայկայ և թողուն զասպարէզ միակ «Հնչակի», որ չէ բաւական հայ և է շատ աշխարհաքաղաքացի և ոչ բաւական քրիստոնեայ, որովհետև հայաստանեայց եկեղեցւոյ («Արմենիա»ի ներկայացուցիչը կատաղած. — դու բողոքական ես)... Ուրեմն, որպէս զի և քանզի զազգային գործ միութիւն, տիեզերական միութիւն կը պահանջէ, ձեր խորհրդածութեան կուտամ զայս յոյժ մեծ խնդիր, որովհետև եթէ միութիւն չըլլայ, հայ ազգը չազատիր, զի, որպէսզի պէտք է զգիւանագիտական գործունէութիւն ընթանայ համահաւասար յեղափոխական գործունէութեան, որ է բաւական վնասակար և հայ ժողովուրդը գլորեց յանդունդս... յանդունդս... «Հայքի»... «Հայքի» խմբագրիս... գլխի... մէջ... (շփոթված խօսքեր է փնտռում)... յղացած այդ մեծ խնդիրը, որպէսզի, վասնզի, որովհետև, զի, քանզի...

Պ. Յակոբեան ընդմիջելով նախագահին. — Տեարք, խօսք, խօսք կուզեմ, կը պահանջեմ, որովհետև ես նախագահ եմ հայկական միութեան, որ մարմին չունի, բայց գլուխ ունի, որ ես եմ.... Տեարք, 20 տարիէն ի վեր ես կը գործեմ ի Լօնտըրա հայկական դատին համար, ամեն հայ և անգլօ-հայ ընկերութեանց նախագահ կամ փոխ նախագահ ես եմ եղած... նոյն իսկ ինքը Ջ. Բըռայսը զիջած է նախագահական պաշտօնն ինծի... Ուստի ժողովոյդ առջև կը յարուցանեմ ապօրինութեան խնդիր մը, որ «Հայքի» խմբագրին տրուեցաւ նախագահութեան պաշտօնը... Ես պիտի ըլլամ նախագահ... Քսան տարիէ ի վեր կը գործեմ.... զիս չէ՞ք ճանչնար.... (երեսը փայլում է)։

«Արմենիայի» ներկայացուցիչը. — Այո՛, այո՛, ես քեզ կը ճանչնամ շատոնց ի վեր, բայց եաքը կռուեցանք... Այդ ամենը ոչինչ... Հնչակիստ անխիղճանական, անկրօն, ազգակործան, թէ թուրքի, թէ ռուսի աջէնդ... Այո՛, նա չեմ ուզեր ճանչնալ, որ քուն չի տար զիս իր դաւիններով.... Նա իմ տունս քանդեց, թերթս փալաս անուանեց, իմ անունս կոտրեց.... Իսկ ինքը այնքան արեան մէջ մտաւ, Սասունի անտառները կուսութիւնը պղծեց... Նա վնասակար է, շաղակրատ է, շարլատան է, ազգակործան է.... Հայրիկի դէմ փփրաց, Փորթուգալեանի դէմ ալ փփրաց... Ամենից առաջ կառաջարկեմ այդ խնդիրը լուծել և անպատճառ ինձ հետ համաձայնիլ (ժահրը թափվում է «Արմենիա»ի ներկայացուցչի երեսից. ակնոցները վայր են ընկել քթից, որ աւելի է երկարացել վերջին ժամանակներս. ինքը եփած խեցգետնի պէս կարմըրել է... ակռաները բաց, ինչպէս իր խելքը...)

(Կը շարունակուի) «ԱՊՏԱԿԻ» ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ

ԼՕՆԴՕՆ. «ՀՆՉԱԿ»-Ի ՏՊԱՐԱՆ։

թուլամորթ ծոյլ անհատներ, փարթամ սեղան կը վայլեն, կուտեն, կուշտ կշտացնեն այն ամեն բաները, որոնք արտադրողը իր դաժան աշխատութենէն համը նայելու անգամ ժամանակ չէ ունեցած։ Իսկական խնդիրը ադոր մէջն է։ Եւ այդ անձերն են, որ եւ յափշտակութիւնով կը նկարագրեն մեզ միւս աշխարհքի անանց երջանկութիւնը, իրենց արծաթապատ դաւազաններով կը չափեն անոր ոսկէ փողոցները, ադամանդեայ պալատները եւ կաշխատին օր առաջ հոգին հանելու ժողովրդին, որ երթայ այն անվերջ երջանկութեան արժանանայ։ Աստուծոյ տեսութիւնը վայելէ եւ յաւիտեանս յաւիտենից մխիթարուի, թողնելով կղերին աշխարհը իր փառքով ու վայելքներով, որ այդպիսիններու խօսքով չի վայելեր տգէտ կոշտ ու կոպիտ աշխատաւորներուն.. Սակայն, ինչպէս կը տեսնուի, — բարձրացրեց ձայնը Գալօն, շեշտելով խօսքերը — հասարակութիւնը սկսեր է խիլքի գալ, նա արթնցած է եւ սարսափած կը տեսնէ այն մեռելական կմախքը, որ քայլ առ քայլ կը դիմաւորէ զինքը։ Անոր պաղ ձեռքեր սկսած են արդէն շօշափել իր նիհար մարմինը. սարսուռը մտած է անոր մէջ։ Եւ ահա այսօր նա այդ ամենուն ետեւ տեսնել սկսած է այն քստմնելի ուրուականը, որ թշուառութիւն կը կոչուի. եւ այդ անսպասելի ու տնաքանդ հիւրը իր տունը կառաջնորդեն մարդկային ազգի երկու ինքնակոչ ներկայացուցիչներ. Թուլամորթ, վատ կղերականները եւ թիւրք բռնակալութիւնը։ Եւ որովհետեւ ժողովուրդը սկսած է արթննալ եւ իր անհաստատ քայլերն ուղղել. որովհետեւ ինքնաճանաչութիւնը կամաց կամաց յայտնուել սկսած է անոր մէջ եւ իր այդ նոր ստացած ոյժի զօրութեամբ, ուշ կամ կանուխ պէտք է իր վրայէն թափէ իր արիւնը ծծողները, բնական է որ խաւարի զաւակները եւ բռնակալութեան անկուշտ որկրամոլները պիտի նշմարէին այդ լուռ շարժումը, որ երթալով օր է օր զգալի կը դառնայ. եւ նշմարած ալ են։ Օրինակը մեր առջեւն է. ահա անոնց ներկայացուցիչներէն մին. Արմաշու վանքին խոտակեր ճգնաւորը իր կոնդակներով տարի է մը ասդին սկսած է ժողովուրդը քնացնել աշխատիլ։ Այդ մէկ կողմէն ժողովրդի արիւնով սնված եւ միւս կողմէն սուլթանի առատ պարգեւներով եւ ժպիտներով կաշառվածները կըսեն. «Ժողովո՛ւրդ, այն ազատութեան անուշ երգերը, որ քու ականջիդ կերգեն, մի հաւատար. այդ անձեր ստահակներ են, սրիկաներ, ազգին շահը չը մտածող, անկրօն անաստուածներ, մատնիչներ, բաղդախնդիր եւ ուրիշ ինչ-ինչ ածականներ»։ Եւ նման վանականներն են միայն, որ կրնան խորհիլ այդպէս, իրենց անգործ առանձնութեան մէջ։

Գալօն աւելի եւ աւելի ոգեւորվում էր. Նրա կայտառ դէմքը կարմրել էր. Նրա շրթներից արագ-արագ թափվում էին իւրաքանչիւր պարբերութիւնները. կարծես նրանք բանտարկված շղթայված լինէին իր մէջ եւ այսօր ազատ ասպարէզ գտնելով, դուրս էին նետվում և կապարի պէս խոցոտում լսողներին։ Նրանց մէջ արդէն սկսել էր արթննալ բարկութիւնը Միրզանն ուղղակի կատաղել էր. նա բռնել էր աթոռի բազկից եւ պատրաստ էր առաջին հանդիպած կղերականին կամ պաշտօնեային խփել. սակայն զուրկ մնալով այդ «բաղդաւորութիւնից» յանկարծ ընդհատեց Գալօյի խօսքերը եւ բարկութեամբ պոռաց. — «Սրիկա, ստահակ, մատնիչ, անաստուած, ամենն ալ իրենք են....» յետոյ մի քանի անգամ իր թոքերի ամբողջ զօրութեամբ շունչ քաշեց։

(Կը շարունակուի) Վ.Ի.Թ.

ՍԱՍՈՒՆ

1

Լըսէ՝ թէ քեզ պատմեմ ես ինչ.
Սասուն ըսօր չէր ըլլէր ջինջ,
Թէ հայեր մեզ օգնէին։
կարմիր դրօշը Սասնի գլխին
դեռ կը խաղար ֆըրֆըրալին,
Թէ զէնք ու հաց ըլլային։

2

Հայոց երկիրն գժոխք եղեր.
Ընտեղ հայը սաղ-սաղ կերուէր,
Շունչի տեղ մը էլ չը կար.
Վէրքի, պարտքեր, աւեր, թալան
Սեծցեր Պասսայ սարի նըման՝
Կը խեղդուէինք մենք անճար։

3

Հէջ որ մէկէն ամսի մէջէն
Շանթ չը վառէր լոյս, հըրեղէն,
Էնպէս կրակոտ, հարատատ
Խօսք մը հասաւ, մեզի վառաւ.
Էլ ըսինք, որ վերջը եկաւ—
Թէ տի մեռնինք, թէ ազատ։

4

Հայու սիրտը բոց էր կարեր.
Թշնամու դէմ ոտքի ելլեր
Կրուիւ կենէր ըմեն տեղ.
Պաշտէր հաւատքն ազատութեան,
Կուզէր բաղդը ժողովրդեան,
Էնոր ցաւին ճար ու դեղ։

5

Էշ արիւը կարմրըեցաւ,
Արեան գունով բռնըեցաւ—
Թնդաց կուի որոտը....
Ատոդի նըման սիրուն, պոյծառ
Քաջեր ինկան ազգին համար,
Եօթ հարիւրին դէմ եօթը։

6

Վիանի՞, քանի կըռիւ եղաւ,
Հայը զարկեց, զարկուաւ, սպանուաւ։
Ըմեն բանտեր լեցուցին,
Ցանգանք տըւին, աքսոր տարին,
Կնկանց պատիւ ամօթցուցին,
Թառլան կարիճք կախեցին։

7

Օրն էր հասեր Սասնի գլխուն։
Երկու-երեք տարի գիտուն
Խաշներ, հօտեր թալնեցին,
Էլէցին հունձք, տըներ, սնտաս,
Թիւրք էլ, քիւրդ էլ ըմեն ամառ
Սեղնէ շատեր սպանեցին։

8

Յորեքինդի ամսուն կրկար։
Մեր մէջ հեռուէն եկոր մը կար,
Առաքեալ մը մեծաւոր.
Էնոր լուր մը հասաւ մէկէն,
Թէ շատ քրդեր կը գան մեր վրէն,
Ըմեն զէնքով, ձիաւոր։

9

Կարիճք մէկտեղ հաւաքուեցան,
Սրբան խէնչար, դանակ, հրացան
Եւ դէմ ելան քրդերուն.
Շատ տեղեր մեծ կուի բռնուան,
Արին արիւն, արիւն թափան,
Ցեռ քըշեցին թշնամուն։

10

Ընցաւ վախտ մը... Օր մ'ալ լուսուն,
Երբ կը վառուէր արշալուսուն,
Սասնի բարձրը սարերէն
Ցեսնանք թէ ինչ...սաղ աշխարը
Պաւեր են քիւրդ, թիւրք զորքերը,
Դուման պէս գան մեր վրէն։

(Արտանկարելու իրաւունքը վերապահված է)

11

Ռազմիարը հաւար կանչեց.
Ըմեն տեղ էլ մարդիկ ղրկեց,
Եւ խօսաւ մեզ ամենուս.—
„Ցրա՞ք, օրն հասաւ. էլ ի՞նչ մնանք.
„Եղնենք, կռուի՞նք, Սասուն չը տանք.
„Մեռնի՞նք և փառք ոսկրնուս։„

12

Լսաւ, լըսեց, ռէխք պագաւ...
Ըմեն ուռն, գեղ իր ճար՝ արաւ,
Թողվեց մնացած հաց, պաշար,
Եւ դարդիկեան դաշտեր, գեղեր,
Հազարներով եկան սարեր,
Պահուան Անոսք Ֆրէֆրքաք։

13

Երիք շաբաթ կարիճ խմբեր
Պաշտպանեցին Սասնի գեղեր...
Թնդանօթներն Թրքերու
Շուտ-շուտ լերանց մէջ գոռային.
Հրացանները կարձրկէին
Երկու կողմն իրարու։

14

Ոչիրան երկուքն էր մեծնախ։
Ընտօքի վրէն չը կար խօսող.
Սև ամպ եկեր նստեր էր
Ըմենու էլ ճակտի վրէն.
Ուտեստ, վառօթ — հատեր ըմեն,
Սահն էր բուռը իր դրեր։

15

Ինդին, ըսես մարեխ փուռէր,
Քիւրդ աշիրեթք, թուրքի զորքեր
Ուրախութեն կենէին,
Կրակներու շուրջ կը կանչէին,
Կը պօռային, կը խաղային,
Իրենց աւար լափէին։

16

Լուսուն, երբ որ երկինք վառուաւ,—
Էգ օր քաղցէն շատ հայ մեռաւ,—
Թիւրքի խօսքէն խաբուելով,
Սեղնէ հարիւր վաթսուն հոգի
Սարիթուան, նետուան մէջը փորի՝
Թաշիբօղուկ Թիւրք ձեռքով։

17

Արեւն նոր էր ելեր երինէն,
Երբ զորքերը հասան մեր վրէն...
Շատ մահ տըւինք ու առինք,
Իխտեար, կընիկ, չահիլ տըղայ
Կռիւ կենէին.... քաջեր — ահա՛
Էնոնց պէսներ քիչ ունինք։

18

Հիտուն հազար թշնամու դէմ՝
Քանի՞ հազար մեզնէ ըսեմ,
Ըմեն նօթի և անգէն....
Զարկաւ Թիւրքը. մեզ կոտրեց,
Հազարներով ջարդեց, մորթեց,
Էրաւ, թալնեց գեղ ըմեն։

19

Զորս-հինգ շաբաթ էդպէս կատղեց,
Կընիկ, չօջուխ պղծաւ, մորթեց....
Շատ հայ սպանուան, շատ փախան,
Քանի՞ կարիճ մեզնէ ինիտ,
Ռազմիարն էլ կուին բռնուաւ...
Սասուն եղաւ գերեզման...

20

Հա՛, էդպէս էր... ըսեմ էլ ինչ.
Սասուն ըսօր չէր ըլլէր ջինջ,
Թէ հայեր մեզ օգնէին։
կարմիր դրօշը Սասնի գլխին
դեռ կը խաղար ֆըրֆըրալին,
Թէ զէնք ու հաց ըլլային։

27 փետրվարի 95. ԽԵՆԹԸ.